

1915-ci ilin yanvarı idi. Britaniya strateqləri, Admirallığın birinci lordu Uinston Çorçillin başçılığı altında Şərq cəbhəsində növbəti hücum əməliyyatı planı hazırlayarkən, rusiyalı müttəfiqlərinə yardım etmək və onları silah-sursatla təchiz etmək zərurəti qarşısında qaldılar. Çünki Qafqaz və Cənub-Qərb cəbhəsində hərbi əməliyyatlar aparan rus ordusunda döyüş sursatlarının çatışmazlığı onların bu cəbhələrdə hərəkətini əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırırdı. Üstəlik də rus ordusu ilin sonunda Ərzuruma hücum etməyi planlaşdırdığı bir zamanda yaranmış bu çətinlik kəskin şəkildə hiss olunurdu və əməliyyatdan imtina olunmasına səbəb ola bilərdi.

Antanta müttəfiqlərinin ümumi vəziyyəti həm də onunla ağırlaşdı ki, Rusiyanın Avropaya düşən quru sərhədlərinin böyük hissəsi Almaniya və Avstriya-Macaristan tərəfindən bağlandı, Baltik dənizinə çıxış isə alman donanması tərəfindən tutuldu.

Qafqaz və Cənub-Qərb cəbhələrində əməliyyatların tarazlığını qorumaq üçün car Rusiyanın təcili olaraq Aralıq dənizinə çıxış əldə etməli idi ki, bu yolu da Osmanlı ordusu bağlamışdı. Buna görə də ingilislər hərbi-dəniz qüvvələrinin köməyi ilə Dardanel (Çanaqqala) müdafiəsini yarmaq, rus ordusunun təminatı məqsədi ilə donmayan təchizat yolu açmaq və osmanlıları müharibədən vurub çıxarmaq üçün hərbi əməliyyat keçirməyə qərar verdilər.

Bu mövqeyə əsaslanaraq, ingilis hərbi strategiyası ingilis donanmasının vasitəsi ilə Çanaqqalanın hərbi-dəniz müdafiə sistemini dağıdan hücum əməliyyatı keçirmək, bununla da rus ordusunu donmayan, buzsuz təchizat yoluyla təmin etmək, həmçinin Osmanlı imperiyasının silahlı qüvvələrini qəti təslimiyyətə məcbur etmək istəyirdi.

İlk baxışdan nəzəri cəhətdən plan qüsurusuz görünürdü. Plan yüz ilin təcrübəsinə əsaslanırdı, 1807-ci ildə ingilis hərbi-dəniz eskadrası vitse-admiral ser Con Tomas Dakvortun komandanlığı altında Dardaneli aşmağa müvəffəq olmuşdu və Osmanlı imperiyasının paytaxtına çatmışdı. Buna baxmayaraq Dakvort proqnozlaşdırmışdı ki, "quru qoşunların köməyi olmadan boğazı yarib keçməyə çalışmaq eskadranın mənasız yərə güdazə verilməsi olardı..." Bütövlükdə 1807-ci ilin Dardanel əməliyyatı 1807-

1809-cu türk-ingilis savaşı gedişatında Kral donanmasının Osmanlı donanmasını neytrallaşdırmaq cəhdi tamamilən uğursuzluğa uğradı. Buna baxmayaraq, bu hərbi-dəniz kampaniyasından dərs çıxardan Osmanlı imperiyası boğazların müdafiəsinə çox ciddi yanaşırdı. Amma

sına rəhbərlik edən türk komandanlığına mənsubdur.

Şübhəsiz, Dardanel uğrunda döyüşlər altı əsrlik Osmanlı imperiyası üçün türk xalqının milli-dövlət maraqlarının müdafiəsində çox vacib, həyatı mərhələ idi və bunda heç bir barışıq ola bilməzdi. Osmanlı imperiy-

harbi-dəniz ekspedisiyasını tam və sarsıdıcı müvəffəqiyyətsizliyə məhkum etdi.

Müttəfiqlərin gəmiləri Osmanlı sahil bataryalarının atəşi və bilavasitə döyüşqabağı çox da böyük olmayan "Nüsrət" minasına düzən gəmi tərəfindən yerləşdirilmiş minalarla qarşı-

danlığının bu hərbi-dəniz əməliyyatının miqyası ilə bağlı desantdan əvvəl irəli sürdüyü bütün fərziyyələri üstləyirdi.

Hücumun ən ilk günündə, döyüşün böhranlı anlarının birində zabit Mustafa Kamal işləri öz olına aldı. Osmanlı hissələri nizamsız halda geri çəkil-

bütün hərbi əməliyyatlar boyunca Antantanın yeganə uğurlu addımı idi.

İstanbulun fəth olunmaması, bu xəzinənin açarına sahib ola bilməmələri Antanta dövlətləri və Rusiya üçün ölüm bərabər olsa da, sonda etiraf etməyə məcbur oldular. Bu savaş zo-

rını birləşdirdi, işğalçılara qarşı Osmanlı əzmi və şücaətinin simvoluna çevrildi. Bu, həm də xalqda millətin xilaskarı və müdafiəçisi obrazı yaradaraq, cəmiyyətdə zabitlərin nüfuzunu, etibarını inanılmaz dərəcədə yüksəltdi.

Beləliklə, Balkan mü-

ÇANAQQALA TÜRK XALQININ HƏRBİ ƏNƏNƏLƏRİNİN OYANIŞ MƏNBƏYİDİR

(Müzəffər Çanaqqala döyüşünün 110 illiyinə ithaf edilir)

laşdılar.

Yeganə birgünlük döyüşdə üç böyük linkorun (xətt gəmisi-nin) batırılmasından və üç gəmiyə ciddi xəsarət yetirilməsindən sonra Antanta müttəfiqləri həmin hərbi-dəniz əməliyyatının əsas məqsədindən imtina etməyə məcbur oldular. Oduqca diqqətdəyandır ki, Britaniyanın Kral donanması bir gündə yalnız 1805-ci ilin məşhur Trafalqar döyüşündəki itkilərlə müqayisə oluna biləcək böyük itkilərə məruz qaldı.

Bununla belə, ittifaq komandanlığı Dardanel müdafiəsini aşmaqla uğur qazanmağa inanırdı. O, Birinci Dünya müharibəsi tarixində ən böyük hərbi-dəniz desant qüvvələri birliyi reallaşdırmağa çalışaraq, Avstraliya və Yeni Zelandiya bölmələri ilə birlikdə əsasən Britaniya diviziyasından ibarət olavə qruplar yaratdı.

Aprel ayında Antanta qüvvələri yeni yaradılmış Aralıq dənizi ekspedisiya korpusunun beş diviziyasını Gelibolu yarımadasının sahillərinə çıxardı. İngilis diviziyalarından, həmçinin Britaniya dominion və müstəmləkələrinin (Avstraliya, Yeni Zelandiya, Hindistan və s.) birliklərindən olavə - ümumilikdə təxminən yarım milyon adam, - əməliyyatlarda 79 mindən az olmayan fransız əsgərləri, o cümlədən, müstəmləkə qoşunları iştirak edirdi.

Belə bir təəssürat yaranmışdı ki, Osmanlı imperiyası hərbi qüvvələrinə qarşı hətta yeddi millət nümayəndəliyi birlikdə savaşı: ingilislər, fransızlar, irlandlar, avstraliyalılar, yeni zelandiyalılar, hindular, qurxalar, seneqallılar, misirlilər və başqaları.

...Lakin həmin ərafədə Çanaqqala savaşı Vətən sevdası ilə qazanılacaqdı. Bir ən belə tərəddüd etmədən canını Vətənə sipər edonlar Çanaqqala zəfərini dünya tarixinə qızıl qanları ilə yazacaqdılar.

*Çanaqqala məhşəri,
Durdurdu böyük şəri.
Düşündürür başı...
Qeyri-adi bu zəfər,
Çanaqqala müzəffər!*

...Müharibənin gedişatında ki vəziyyət Osmanlı koman-

məyə başladığında şəxsən o özü, onun səlahiyyəti xaricində olan mövqeni tutdu. Təşvişə düşəcək əsgərləri yenidən qruplaşdırdı, onlara ehtiyat qüvvələri gələnə kimi müttəfiq əsgərlərinə qarşı cəsarətlə süngü savaşına girməyi, müdafiə xətti yaratmağı əmr etdi. Sonra onun komandanlığı altında bir sıra şücaətli əks-hücumlar həyata keçirildi.

Sanki görünməz bir qüvvə türklərə yardım edirdi. Bu qüvvə bu millətin içində cəngavərə dönən Vətən sevgisi idi. Bu sevgi sonralar bu torpaqlarda qızıl-qızıl lələlərə dönəcəkd...

*Topraq oldu qızıl qan,
Silah vicdan, həm əzan...
Məhsisiz tarix yazan
Yenə yazdı bu səfər,
Çanaqqala müzəffər!*

25 aprel 1915-ci ildə Arıburunda göstərdiyi qəhrəmanlığa görə Türkiyə Cümhuriyyətinin gələcək banisi polkovnik rütbəsi aldı.

Noticədo, müttəfiqlərin hücumu, amansız ölboyaxa vuruşu da istisna olmadan, bözən uzun sürən songor döyüşü mərhələsinə keçərək, düşmən sığınclarının 8 metrədən az olmayan dərinliyində gedən savaşlarda cəsur, daqiqə zərbələrə ləl Osmanlı hərbi hissələri tərəfindən dəf edildi.

Antantanın müttəfiq komandanlığı hələ də Osmanlı müdafiəsini alt-üst edə biləcək böyük bir hücum əməliyyatı keçirməyə cəhd etdi. Lakin bu cəhdlər də boş çıxdı. Noticədo, pozisiya döyüş əməliyyatları 1915-ci ilin dekabrından 1916-cı ilin yanvarına qədər, Antanta qüvvələri geri çəkilməyə məcbur oldu.

İngilislər, növbəti biabırılığın səbəb ola biləcəyi, imperiyanın nüfuzunun daha da sarsılmasından, müstəmləkələrinə - Misir və Hindistanda da xili siyasi vəziyyətin qeyri-sabit hala düşməsindən, ardınca isə bütün ingilis-fransız imperiya müstəmləkə sisteminin iflasa uğramasından ehtiyat edərək bir neçə ay ərzində tamamilə geri çəkilməyə qərar verə bilmirdilər. Bununla belə, müttəfiq qoşunlarının təxliyəsi

run, silahın gücü ilə deyil, ağılın, zəkanın, Vətən sevgisinin gücü ilə qazanıldı.

*Türkün ruhu sarsılmaz,
Şəhidlər unudulmaz,
Haqqa haqsız varılmaz,
Sən sipərdən xəş xəbər...
Çanaqqala müzəffər!*

Bu zəfərdə Gelibolu qələbəsinin və Çanaqqalanın çox böyük tarixi əhəmiyyəti var. Birincisi, hərbi əməliyyatlar Osmanlı ordusunun şəxsi heyətinin peşəkar səviyyəsinin kəskin yüksəlməsinə səbəb oldu. Döyüşlərdə iştirak edən zabitlər sayının böyük hissəsi, müasir pozisiya müharibəsində hərbi əməliyyatların aparılmasında görüklü vərdişlərə yiyələnmişdi.

Hərbi hazırlığın mükəmməl nəzəri və tədris bazasının olması, praktik olaraq hərbi təcrübəyə yiyələnmək zabitlərin yüksək ixtisas keyfiyyətləri qazanmasına kömək etmişdi.

Müasir müharibənin taktika və üsullarını incəliklə öyrənərək, onlar Böyük Britaniya və Fransaın müasir və qüdrətli silahlı qüvvələrinə qarşı uğurla mübarizə apara bildilər.

İkincisi, Osmanlı ordusunun şəxsi heyətinin döyüş hazırlığı səviyyəsinin yüksəldilməsində vacib amil, sırasıyla heyətin də güclü dərəcədə birləşməsi faktoru idi. Songorlarda hər gün təhlükə və çətinliklərlə üzləşdikcə, onların ümumi təcrübəsi əsgər və zabitlər arasında xüsusi qardaşlıq duyğuları yaratmışdı. Çanaqqala qazisi, yaxud veteran olmaq xüsusi hörmət, ehtiram, nüfuza sahib olmaq demək idi. Təəccüblü deyil ki, gələcək Türkiyə müstəqilliyi uğrunda müharibədə və yeni Türkiyə Cümhuriyyət ordusunda komandirlərin əhəmiyyətli bir hissəsini (alay səviyyəsindən yuxarı olan 91 komanda heyətindən 27-sini) Çanaqqala veteranları təşkil edirdi.

Üçüncüsü, Gelibolu əməliyyatı bütün Osmanlı türk millətinə mühüm təsir göstərdi. Çanaqqala zəfəri xalqın üzərindən möğlubiyyət ləkəsini sildi, millətin mənavi-psixoloji vəziyyətini yüksəltdi, ordu sırala-

haribələrində möğlubiyyətə uğrayan millət Çanaqqala savaşındakı tarixi zəfərdən sonra sözün tam mənası ilə yenidən doğuldu, canlandı.

Bu kontekstdə 1916-cı ildə Osmanlı sultanı V Mehmedin sözləri diqqətəlayiqdir: "Müsləmanların iki güclü düşməni birləşərək həm qurudan, həm də dənizdən Çanaqqalaya hücum etdilər. Lakin Allah zamanında ordumuza kömək etdi və əsgərlərimizin hər biri bir dəmir qalaya çevrildi". Sultan bu sözləri deyərək ordunun Çanaqqala (Gelibolu) döyüşündəki qələbəsinə sonradan Osmanlı millətinin hislərini ifadə etdi.

Çanaqqala savaşı... Üstündən illər keçəcək, bu qəhrəmanlıq salnaməsi hər dəfə yeni hekayələr danışacaq. Hər əsgərin bir qəhrəmanlıq hekayəsi var tarixin bu qanlı səhifəsində. Hər biri alınmaz qalaya dönən əsgərlərin, bu qanlı savaşda torpağa qarışan tokco qanı, cəsədi idi.

Lakin... kim bilir, Vətən uğrunda ölüm-dirim savaşına giren bu qəhrəman insanların bədəndən ayrılan ruhları bir anda yenidən doğulub, yenidən savaşa girir, mərmilərə qoşulub, düşmənləri param-parça edirdilər.

...Çanaqqala, torpağın insan sevgisinə bolondiyı yerdır...

...Çanaqqala, Tanrı mərhəmətinin göylərdən ələndiyı yerdır...

...Çanaqqala , şəhidlərin qızıl lələlərə döndüyü yerdır...

...Çanaqqala, düşmənlərin iblisdən imdad diləndiyı yerdır...

*Bu qeyratla, bu hünər,
Ürəklərdə döyünər.
Məhsisizlə öyünər,
Kökə bağlı hər nəfər...
Çanaqqala müzəffər!
Çanaqqala müzəffər!*

Çanaqqala - simvoldur!!!
Çanaqqala - türk xalqının hərbi ənənələrinin oyanış mənbəyidir.

✍ Lətifə Məmmədova,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
AJB-nin üzvü,
Fəxri mədəniyyət işçisi